

bou mají ženy problémy. Proto více využívají placených služeb. Také děti jim pomáhají ve větší míře, než tomu bývá v úplných rodinách.

Možnosti rekreace a jejich využívání jsou obdobné jako v úplných rodinách.

Pokud jde o výchovu dětí, je většina rodin v čele s rozvedenou ženou na tom téměř stejně dobře jako ženy z úplných rodin. Poněkud více mají občasných problémů s dětmi. V 8 % uvádějí, že mají značné výchovné problémy s dětmi (proti 4 % v úplných rodinách). Tato skutečnost do-
tvrdzuje, že situace jednoho rodiče s nezletilými dětmi je náročnější a pomoc společnosti nutná.

Situace rozvedených otců s dětmi (1)

byla šetřena obdobně jako situace neúplných rodin rozvedených matek s dětmi, ovšem jen son-
dážně.

Ukázalo se, že i tyto neúplné rodiny v čele s otcem mají ve své většině dobrou finanční i bytovou
situaci. Jejich situace je dokonce poněkud lepší než situace matek. Je to patrně důsledek skuteč-
nosti, že takovýchto rodin je nejvíce jednoduchých — téměř 69 % — nebo dvoudětných — 22 %.
Většina dětí svěřených do výchovy otcům prošla delším kritickým obdobím narušeného výchov-
ného prostředí než děti svěřené matkám. Vliv matek dětí svěřených otcům nebyl většinou dlouho-
době dobrý. Situace otců byla proto relativně obtížnější.

Pro muže je obtížnější zvládnout provoz domácnosti a výchovu dětí. Nejvíce mu pomáhají jeho
rodiče nebo družka, pomoc ostatních členů rodiny je spíše okrajová. Také děti pomáhají svým
otcům, i když v menší míře, než pomáhají děti svěřené matkám.

Výchovná situace dětí v rodinách rozvedených otců je složitější, rizikovější než v rodinách
rozvedených matek. To je důvod, pro nějž je těmto rodinám ve větší míře třeba zabezpečovat
odborné poradenské a sociální služby a sociální péči vůbec, dětem pak zejména sociálně výchov-
nou péči.

Porovnání obou šetření je obtížné pro rozdílné podmínky jejich vzniku a pro jiné závažné okol-
nosti, které vedly státní orgány ke svěření dítěte do péče matky či otce.

Závěr

Neúplné rodiny vzniklé narozením dítěte mimo manželství nebo rozvodem jsou v ČSSR ve své
většině rodinami, které v podstatě dobře prosperují. Žijí v relativně dobrých poměrech, mají za-
bezpečenu uspokojivou životní úroveň. Jejich vnitřní podmínky jsou složitější, než je tomu
v úplných rodinách. Jen v relativně malém procentu je v nich výchova dětí problémová a vyža-
duje speciální pomoc ze strany společnosti.

Absenci jednoho z rodičů lze charakterizovat jako určitou ztrátu z hlediska dítěte, ztrátu, již
by se mělo a již lze předejít.

Prevenici vzniku těchto rodin spatřujeme ve včasné, dobré a komplexní výchově k manželství
a odpovědnému rodičovství, v rozvoji předmanželského i manželského poradenství, v rozvoji
cílevědomé sociálně výchovné terapie v celé oblasti sociální péče o rodinu a děti. Pro tuto prevenci
vzniku neúplných rodin vytváří naše socialistická společnost žádoucí podmínky.

Vlasta Brabčová

Veřejné mínění o rodině a dětech

Rodině a dětem věnují stranické a státní orgány neustále vysokou pozornost. V důsledku cíle-
vědomé populační politiky, nastoupené po XIV. sjezdu KSČ, dosáhla ČSSR v posledních letech
příznivého populačního vývoje. Otázka dětí a jejich výchovy stojí dnes v popředí zájmu celé naší
společnosti.

Ústav pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu v Praze uskutečnil k této
problematice z podnětu místopředsedy vlády ČSSR s. M. Lúčana v roce 1976 rozsáhlé reprezen-
tativní šetření pod názvem *Rodina a děti*. Dotazováno bylo celkem 1792 občanů starších 18 let a sou-
časně 1459 mladých žen ve věku 18—34 let (ve dnech 15. 11. až 8. 12.). Výzkum se týkal natalit-
ního klimatu v Československu, názorů obyvatel na výchovu k rodičovství a na výchovu dětí, na
otázky předškolních výchovných zařízení, zdravotní péče o ženy a děti a na problémy zaměstná-
ných matek. Výsledky výzkumu se staly jedním z podkladů k rozboru populačního vývoje v Če-
skoslovensku, který vypracovalo Federální ministerstvo práce a sociálních věcí.

(1) Podle údajů ze sčítání lidu v roce 1970 bylo otcům bylo svěřeno 7,9 % dětí.
svěřeno 92,1 % závislých dětí do péče matek,

Nejčastějším diferencujícím hlediskem v názorech na zkoumanou problematiku byl věk a vzdělání. Vliv obou faktorů se pak zprostředkovaně projevil i v častém vlivu ekonomické aktivity. Proti očekávání nebyly zjištěny významné rozdíly v odpovědích mužů a žen, zejména se shodovaly jejich postoje k rodině a výchově dětí.

Natalitní klíma

Pronatalitní populační politika našeho státu dosáhla v posledních letech výraznějších úspěchů, což se projevilo zvýšením přirozeného přírůstku obyvatelstva. Občané, kteří mají alespoň jedno dítě ve věku do patnácti let, představují 43 % dotázané populace. V souboru žen ve věku 18—34 let je jich 72 %. 81 % dotázaných ve věku 18—29 let a 20 % dotázaných ve věku 30—44 let chce mít ještě dítě.

Přes tato příznivá zjištění se ukázalo, že v postojích obyvatelstva existují i negativní momenty, které brzdí další populační vývoj. Takovým momentem je například žitá představa o „dostatečném počtu dětí v rodině“. Na základě rozboru výpovědí respondentů o důvodech rozhodnutí nemít již děti lze konstatovat: zvýšit počet dětí v rodinách především znamená změnit názor veřejnosti na „dostatečný počet dětí v rodině“. Počet dětí, který dotázaní považují za ideální pro průměrnou československou rodinu, je vyšší než počet, který považují za dostatečný pro svoji rodinu, a tedy je také vyšší než skutečný počet dětí v rodinách.

Za neúčinnější propopulační opatření považují občané prodloužení výplaty mateřského příspěvku do tří let věku dítěte. Na druhém místě pak vyřešení bytové otázky. Zdá se, že, s výjimkou bytů, začíná další rozšiřování materiálních stimulů v populační politice ztrácet na účinnosti. Poslední opatření zřejmě dostatečně zabezpečila rodiny s dětmi po stránce hmotné a další opatření podobného charakteru (jako např. zvýšení mateřského příspěvku) by pravděpodobně nemělo výraznější účinek. Nesaturovány jsou však potřeby rodin s dětmi v oblasti „nemateriální“. Ve vědomí lidí je „nemateriální“ oblast spojována s požadavkem poskytnout matkám optimální možnosti zůstat u dítěte dostatečně dlouho, aniž by zanikl nárok na místo v zaměstnání, a řešit některé další problémy zaměstnaných matek (úprava pracovní doby, prodloužení doby, po kterou se vyplácí příspěvek na ošetřování nemocného dítěte, zvýšení počtu předškolních zařízení apod.).

V oblasti plánovaného rodičovství se začíná projevovat vliv cítělavedomé zdravotnické osvěty. Například mezi mládeží převládá rázor, že ke snížení počtu potratů vede především poučení o antikoncepci a její dostupnost.

Výchova k rodičovství

Výsledky výzkumu naznačují potřebu komplexně řešit výchovu k rodičovství. Potvrdilo se, že informovanost v této oblasti je zejména mezi mládeží malá a úroveň výchovy k rodičovství je všemi skupinami obyvatelstva hodnocena nízko. Pouze jedna třetina dotázaných míní, že je u nás výchova k rodičovství na dostatečné úrovni. Za nejlépe informovanou lze považovat skupinu respondentů ve věku 30—44 let, za nejméně informovanou nejmladší skupinu. S vyšší vzdělání roste nejen informovanost, ale také nespokojenost s úrovní výchovy k rodičovství.

Veřejné mínění je přitom výchově k rodičovství poměrně příznivě nakloněno. Svědčí o tom fakt, že k otázce dětí a jejich výchovy přistupují dotázaní zodpovědně. Většina lidí (50 %) činí za výchovu k rodičovství odpovědnou rodinu (21 % míní, že jde především o celospolečenský problém a 16 % si myslí, že výchova k rodičovství je zejména záležitostí školy). Plných 60 % respondentů nepodmiňuje rozhodnutí mít dítě materiálním zabezpečením. Rodiče chtějí nejčastěji o své dítě pečovat až do tří let sami.

Výchova dětí přináší jistě mnohé obtíže. Největší potíže působí podle názoru respondentů nedostatek času na výchovu (41 %), dále nevyhovující bydlení (16 %), nedostatek jesií a mateřských škol (16 %) a nedostatek peněz (11 %). Pociť nedostatek času na výchovu a výše respondentova vzdělání jsou v přímé závislosti.

Předškolní výchovná zařízení

Pro současný populační vývoj je charakteristické, že vzestup porodnosti předstihl tempo budování předškolních zařízení. Podle výsledků našeho výzkumu má 37 % rodin, které mají alespoň jedno dítě v předškolním věku, umístěno dítě v jeslích nebo mateřské škole. Třetina rodin s malými dětmi nemá dítě umístěno pro nedostatek místa, (1) 8 % nedává děti do kolektivu proto, že jim tam nesvědčí po zdravotní stránce a 19 % dává přednost individuální výchově (zbývající děti jsou ještě příliš malé).

Možnost umístit dítě do předškolního výchovného zařízení je v SSR horší než v ČSR. Na Slovensku také častěji (25 %) preferují individuální výchovu (v ČSR 15 %). Úměrně s vyšší vzdělání roste procento těch, jejichž předškolní dítě chodí do kolektivního zařízení. O děti vysokoškoláků

(1) Za poslední dva roky došlo k některým příznivým změnám díky vzestupu počtu nově vybudovaných předškolních zařízení a proto je třeba prezentované výsledky brát s jistou rezervou.

také nejčastěji ze všech počuje známý nebo příbuzný (ať už zdarma nebo za úplatu). Priorita této skupiny obyvatelstva v obou uvedených formách výchovy (tj. předškolní výchovná zařízení a péče za úplatu či zdarma) je vysvětlitelná tendencí matek-vysokoškolaček vrátit se co nejdříve do zaměstnání. Potvrzuje to i naše zjištění, že o své předškolní dítě pečují 52 % dotázaných žen se základním vzděláním, 36 % středoškolaček, ale pouze 28 % vysokoškolaček.

Relativně nejlepší možnost a nejmenší problémy s umístěním dětí v jeslích nebo ve školce mají obyvatelé středně velkých a větších měst (od 5 do 100 tisíc obyvatel), kde také těchto zařízení nejčastěji používají.

Nejhorší možnost umístit dítě do předškolního zařízení mají obyvatelé z malých obcí (do 5 tisíc obyvatel), protože je zde nedostatek těchto zařízení.

Ve velkých městech (nad 100 tisíc obyvatel) je vybavenost jeslemi a mateřskými školami relativně dobrá, přesto však jejich obyvatelé nedávají předškolní děti tak často do kolektivu jako obyvatelé středně velkých měst. Zdá se, že důvodem je zdraví dítěte, častější preference individuální výchovy i lepší možnost její realizace formou péče za úplatu.

Závažným problémem je otázka nejvhodnějšího věku dítěte pro umístění do kolektivu. V obou souborech se dotázaní shodli, že nejvhodnější jsou tři roky věku dítěte (míni tak prakticky polovina všech respondentů). Podle 8 % dotázaných předškolní dítě do kolektivního zařízení nepatří — mladé ženy tak soudí méně často (2 %).

Názory na to, kdy má být dítě umístěno do kolektivu, se nejvíce lišily podle věku. Starší dotázaní by dítě do kolektivu umístili později a jsou také častěji než ostatní proti umístění.

Zdravotní péče o ženy a děti

Zdravotní péče o matku a dítě je u nás na světové úrovni, což potvrdily také výsledky výzkumu. Otázky týkající se zdravotní péče jsme položili pouze ženám do 44 let, které porodily alespoň jedno dítě. *Jakou mají zkušenost s praxí dětských poraden a poraden pro těhotné?* Můžeme konstatovat, že všeobecně hodnotí zdravotní péči poskytovanou jim nebo jejich dětem vysoko. Zejména kladně hodnotí odbornou úroveň poraden (rad), dále jednání a chování zdravotníků. Nejhorší zkušenost mají s dlouhým čekáním v poradnách.

Péče o zdraví a celkový fyzický vývoj dítěte je elementárním předpokladem harmonického rozvoje jeho osobnosti. V této souvislosti se už několik let poukazuje na nepřiměřenost dosavadního právního nároku na poskytování podpory při ošetřování člena rodiny — nemocného dítěte. Zkušenosti ukazují, že právě v důsledku nedoléčení nemoci dochází k recidivě, infikování kolektivu zdravých dětí a k nežádoucím důsledkům pro celkový zdravotní stav a vývoj dítěte. Podle zkušenosti 84 % dotázaných žen — matek ve věku 18—44 let — poskytované tři dny na ošetřování nemocného dítěte nestačí (pouze 6 % uvedlo, že tato doba obvykle stačí).

Problémy zaměstnaných matek

76 % žen výběrového souboru ve věku 18—44 let je v současné době zaměstnáno nebo studuje. Tři čtvrtiny z těch, které nepracují, jsou doma proto, že se starají o malé dítě. Promítnuto do celku dospělé populace v ČSSR to představuje 6 %, což není malá ekonomická síla. Je v celospolečenském zájmu, aby se tyto ženy opět zapojily do pracovního procesu. Jakou reakci lze od těchto žen očekávat? Kdy se vrátí do práce?

Zeptali jsme se všech žen ve věku 18—44 let, kdy by se vrátily z (i eventuální) *mateřské dovolené*. Velká většina dotázaných (67 %) by plně využila neplacenou mateřskou dovolenou do dvou let věku dítěte. (Pouze 8 % by nastoupilo hned po skončení placené mateřské dovolené — po půl roce). Jisté rozdíly se vyskytly v odpovědích obou souborů: mezi ženami do 34 let je více těch, které by šly pracovat již v jednom roce dítěte. Starší matky inklinují k tomu zůstat u dítěte déle. Také vzdělání hraje v tomto směru roli: čím vyšší vzdělání uvádí žena, tím dříve by se chtěla z mateřské dovolené vrátit do práce.

Z hlediska postojů k zapojení do pracovního procesu po mateřské dovolené se tak vytvářejí dvě skupiny žen: v první skupině jsou matky, které dávají jednoznačně přednost péči o dítě, chtějí plně využít dvouleté mateřské dovolené eventuálně doporučují prodloužit ji až do tří let věku dítěte.

Ženy v druhé skupině — sem patří zejména mladší matky a vysokoškolačky — se chtějí realizovat i v pracovním procesu a mají snahu vrátit se z mateřské dovolené dříve. Tyto ženy zdůrazňují zajištění kvalitní péče o děti v předškolních zařízeních. S dalším růstem vzdělanosti žen lze proto očekávat vyšší nároky na počet míst v předškolních zařízeních a na další opatření, která by umožnila matkám vrátit se brzy do zaměstnání.

Co působí v zaměstnání ženám s dětmi největší potíže?

Na prvním místě byly uvedeny problémy s nemocnými dětmi (29 %), nedostatek času, nevhodná pracovní doba (29 %), dále nepochopení u zaměstnavatele (13 %) a psychologické problémy, tj. pocit stressu, velká zodpovědnost, únava, chvat apod. (13 %). Ostatní odpovědi se vyskytovaly

méně často. Překvapivě málo dotázaných uvedlo, že jim výchova malých dětí komplikuje možnosti vzdělání.

V souvislosti se zaměstnáním jsme se zajímali i o *čerpání neplaceného volna*. 13 % dotázaných (24 % v souboru mladých žen) mělo v roce 1976 neplacené volno. Ženy vybíraly volno třikrát častěji než muži. Dotázaní, kteří měli neplacenou dovolenou, čerpali průměrně 1—2 týdny na osobu za rok. Nejčastěji dotázaní vybírali volno na opatrování nemocného dítěte (62 %), v souboru mladých žen 73 %.

Výzkum si nekladal vyšší cíle než deskripce zkoumané problematiky, postižení stavu veřejného mínění o problémech rodiny, dětí, o postavení a úloze ženy. Je přirozené, že výsledky jednoho šetření nejsou samy o sobě dostatečným podkladem pro hlubší analýzu. Stranické orgány na základě požadavku *Československého svazu žen* zařadily proto do plánu výzkumných prací *Ústavu pro výzkum veřejného mínění* pravidelné sledování otázek rodiny, dětí a ženy, aby mohlo být postupně a systematicky zmapováno mínění veřejnosti o těchto závažných celospolečenských otázkách. Na základě tohoto plánu byl v roce 1977 realizován výzkum veřejného mínění *Účast žen ve veřejném životě* a v současné době Ústav pro výzkum veřejného mínění připravuje další šetření, které bude zjišťovat názory obyvatel k otázkám úlohy a postavení ženy v rodině.

Eva Čáková

Jak si děti představují ideální bydlení

V urbanisticko-sociologické praxi se nesetkáváme často s potřebou zjistit názory nejmladší generace na to, kde, jak a v jakém prostředí by chtěla bydlet. Tyto mezery v naší znalosti dětského světa jsme si uvědomili při natáčení seriálu o životním způsobu pro mládež v Československé televizi Brno. Zjistili jsme, že víme jen velmi málo o tom, jaký je vztah dětí k prostředí, ve kterém žijí, k domu, bytu, hřišti, dvoru a že jen velmi málo známe přání, názory a aspirace generace 11—15letých, kteří se v třetím tisíciletí stanou hlavními uživateli domů a bytů, které stavíme dnes.

Zúčastnili jsme se několika skupinových besed s dětmi základních devítiletých škol v Brně a uvědomili si, do jaké míry nám svět dětských přání a snů zůstává utajen a kolik informací o působení životního prostředí na člověka necháváme nepovšimnutých. Předvýzkum nás také upozornil, že nejlépe je dát dětem možnost vybrat si způsob projevu.

Rozhodli jsme se, že srovnáme názory dětí na bydlení ve městech a na venkově. (1) Abychom dostali co nejpravdivější informace ze světa dětských potřeb, názorů a přání, užili jsme méně obvyklou techniku sociologického poznání — kresby a slohové práce.

Naše obavy, že se nedokážou vyjadřovat srozumitelně či přesně, nám děti velmi rychle vyvrátily. Zeela suverénně dokázaly nakreslit a popsat půdorysy bytů, domů, okolí, skutečné či vysněné komunikace v obcích a městech, dokázaly vyjádřit svůj vztah k architektuře, ke svému hřišti, k parku. Potíže jim nečinilo ani přejít od jednotlivostí k „dětskému“ urbanismu a popisu obcí a měst jako celku.

Žáci osmi ZDŠ v Jihomoravském kraji (6.—9. tříd) dostali podle standardizovaných instrukcí úkol znázornit kresbou nebo popsat a) místo, kde by chtěli bydlet, b) jak by chtěli bydlet (dům a jeho okolí), c) jak by měl vypadat jejich pokoj (byt). Námět či způsob zpracování si děti vybíraly samy. Výběr tématu nás zároveň upozornil na to, co považují děti v tomto věku za významnější. Jejich fantazii jsme neomezovali ekonomickými ani finančními limity.

Kromě toho jsme zjišťovali místo, typ a kvalitu současného bydliště, zaměstnání rodičů, počet sourozenců a vybavení domácností předměty dlouhodobé spotřeby. Doplnujícími otázkami jsme se snažili postihnout, kterým místům v obcích nebo městech přikládají děti symbolický význam, která mají rády a na která jsou hrdé.

Reprezentanty velkoměstského prostředí byly děti z brněnských škol, a to ze sídliště Lesná, ZDŠ na Bratislavské ulici (oblast města určená k přestavbě), ZDŠ na tř. 9. května (centrum města), ZDŠ v Křenové ulici („černá zóna“ města); menší město bylo zastoupeno znojemskými dětmi a dětmi z okolí Znojma; venkov reprezentovaly děti ze Slušovic (obec u Gottwaldova) a Hrušovan n/J. (experimentální středisková obec).

Přesto, že jsme se řady šetření účastnili osobně a v ostatních případech pracovali učitelé podle přesně stanovených instrukcí, bylo třeba postupovat při analýze a interpretaci získaných dat opatrně. Snažili jsme se vyloučit všechny případy, kdy se učitelé snažili z prestižních nebo jiných důvodů žáky ovlivnit a vypustili jsme také práce, kdy měli sousedé v lavici na řešený problém nápadně shodný názor, tedy jen opisovali. V souboru všech prací bylo kupodivu snadné najít ty, které byly nějakým způsobem ovlivněny zvenčí. Děti své zážitky a vnímání životního prostředí podaly různými způsoby a prostředky. Abychom je pochopili, museli jsme odložit řadu našich

(1) Šetření realizovala skupina pracovníků Výzkumného ústavu výstavby a architektury v roce

1977 na souboru 990 dětí.